

İDMAN JURNALİSTİKASININ ELİTAR JANRI – ŞƏRH

M.N. Mönsümova

Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası

İdman menecmenti və kommunikasiya kafedrası

mehriban_monsumova@sport.edu.az

Nəşr tarixi

Qəbul edilib: 01 oktyabr 2021

Dərc olunub: 27 oktyabr 2021

© 2021 ADBTİA Bütün hüquqlar qorunur

Annotasiya. İdman jurnalistikasının ən az araşdırılan sahələrindən biri məhz idman şərhidir. Bununla belə, şərh idman jurnalistikasında ən geniş istifadə olunan və azarkeşlər tərəfindən ən sevilən janrlardan biridir. Əsasən digər janrların tərkibində mövcud olan idman şərh, inkişaf mərhələlərindən, KİV-dən və idman növlərindən asılı olaraq fərqlənir və özəl xüsusiyyətlərə malikdir. Məqələmizdə elektron KİV-də şərhin təhlili aparılıb və şərhin növləri, strukturu və şərhçiliyin özəllikləri vurğulanıb..

Açar sözlər: *idman şərh, janr, şərhçi, televiziya, radio.*

İdman jurnalistikasında ən geniş istifadə olunan janrlarda biri şərh, elmi tərəfdən çox az araşdırıldığına və nəzəri bazasının çox aşağı səviyyədə olduğuna görə, bu mövzunun tədqiqi aktualdır və məqsədimiz janrın xüsusiyyətlərini, şərhçinin isə peşə özəlliklərini müəyyən etməkdir.

Jurnalistikanın ən qədim janrlarından biri olan şərh, idman jurnalistikasında kifayət qədər yeni janrdır. Belə ki, onun yaranışı radionun yaranışı ilə bağlıdır. Artıq keçən əsrin 20-ci illərində radioda idman reportajı, idman söhbəti və idman şərh kimi janrlar yaranır. Lakin, şərh müstəqil bir janr kimi mövcud olsa da, adətən, digər janrların tərkibində daha geniş rast gəlinir. Məsələn, reportajın, korrespondentiyanın, müsahibənin, söhbətin və s. İdman şərhinin də elektron KİV-də ən geniş yayılmış forması, müxtəlif yarışları və ya idman dünyası üçün önəmli olan irili-xırdalı hadisələri yayımlayan reportajların tərkibində yer alır və şərhçilər tərəfindən təqdim edilir. “Bu janrın (*reportajın. M.M.*) mətnlərində jurnalistin güclü şəxsi iştirakı olduğuna görə, müasir idman

reportajı informasiya materialı deyil. Bu, bir qayda olaraq, hadisə əsasında qurulmuş sərəştəli anlama və ən operativ şərhdir və bura lirik ricəti, idmanla bağlı həyəcanları və digər əlaqəli məlumatları əlavə etmək olar” (1, s. 63).

Radionun yaranışının ilk illərində də o, reportaj janrının tərkibində özünü göstərdi. Radio qurğular vizuallıq effektinə malik olmadığından idman reportajlarında meydançada baş verənləri danışan, daha doğrusu təsvir edən xüsusi insana ehtiyac yarandı. Bu insanın – şərhçinin əsas vəzifəsi, idman meydançasında baş verənləri şəxsən görməyə imkanı olmayan dinləyicilərə hadisələri dəqiqliklə təsvir etmək idi: oyunçuların yeri və hərəkəti, hadisələrin gedişatı, məşqçilərin həyəcanı, sevinci və s.

Ümumiyyətlə, idman şərh janrının tarixini 3 dövrə bölmək olar: radio dövrü, televiziya dövrü və müasir dövr.

Texniki inkişafı televiziya şərh meydanına gəlsə də, uzun müddət radio-şərh öz üstünlüyünü itirmədi. Çünki yeni texniki kəşf olan televiziya heç də dərhal bütün evlərdə, mənzillərdə quraşdırılmadı. Həmçinin görüntünün aşağı keyfiyyətli olması, texnikanın qeyri-mükəmməlliyi, işçi heyətin hələ ki, qeyri-peşəkarlığı radionun populyarlığını azaltmırdı.

Lakin televiziyanın inkişafı ilə televiziya da idman reportajları və onlarla bir idman şərh də mükəmməlləşdi və aktuallaşdı. Televiziya görüntünün varlığı, translyasiya zamanı geniş planlardan istifadə televiziya şərhini radio şərhindən fərqləndirdi. Belə ki, televiziya şərhində hadisələri təsvir etməyə artıq ehtiyac qalmırdı, çünki görüntü sözü əvəz edirdi. Tamaşaçıların idmançıları yaxından, iri planda görə bilmək imkanı şərhin vəzifəsini də dəyişdi. Televiziyada şərh görüntüyə tamamlayıcı kimi çıxış etməyə başladı. Beləliklə, mətn birinci plan görüntüyə güzəştə getdi. O cümlədən, hazırda müasir televiziyalarda rəqəmsal görüntü, yüksək keyfiyyətli interküylər (təbii

səslər), sxemlər, cədvəllər, maketlər və digər müasir vizual elementlər vasitəsi ilə görüntü tamaşaçılara daha cəlbedici təqdim edilir. İnformasiyanı bu kimi əyani göstərmək imkanları keyfiyyətli audiovizual materiallar hazırlamağa şərait yaratmaqla yanaşı, şərhçiyə məlumatı auditoriyaya daha asan və anlaşılıqlı yollarla çatdırmağa kömək edir. Şərhçinin nitqi görüntünü və təbii səsləri tamamlamış olur.

Televiziya nitqin üç asılılığı var. Bu təsvir, səs (küy, musiqi, söz (reperaund)) və sözdür (sözün məgzi nəzərdə tutulur). Bu üç asılılıq televiziya nitqini şifahi nitqə yaxınlaşdırır. “Tribunalardakı səs sözdən təsirli olursa, şərhçi gərək pauza etsin. Məşqçinin kəskin fiti, azarkeşlərin etirazı və ya əksinə, idman meydançasındaki gərgin sakitlik təsirliliyin əlavə vasitələridir və onlara qarşı biganə yanaşılmamalıdır” (4, s.15). Yəni sözlər arasındakı əlaqədən əlavə sözlər görüntü və küylə birləşdikdə qat-qat artıq təsir gücünə malik olurlar.

Beləliklə, televiziya hadisələri artıq olduğu kimi təsvir etməyə ehtiyac olmadığından şərhçi tamaşaçı ilə həmsöhbətçiyə çevrilir. O, təsvirə sərf olunan zamanı birbaşa oyunun şərhinə, təhlilinə həsr edə bilir. Ona görə də, hazırda şərhin əsas məqsədi birbaşa ekranda görünməyən olaylara diqqəti yönəltməkdir: hadisənin səbəbini açmaq, digər faktlar ilə əlaqəsini aydınlaşdırmaq, hadisələri təhlil edib sonrakı inkişafının istiqamətini təhmin etmək, gözlənilən nəticələri proqnozlaşdırmaq və bununla da auditoriyaya olaya münasibətinə təsir etməkdir. Şərhin mövzusu faktlar, hadisələr, situasiyalar və onların qarşılıqlı əlaqəsi təşkil edir. Şərhin mahiyyətini baş verənlərin məgzinin izahı və düşüncələrin ardıcıl ifadəsi təşkil edir. Şərh şəxslər və hadisələr arasında üzde olan və görünməyən əlaqələrin müəyyənləşdirilməsi, həmçinin, proqnozların verilməsi məqsədi üçün müraciət olunan bir janrdır (3, s.153).

Müasir şərh etmə prosesi isə həm də əks əlaqəni nəzərdə tutulur. Belə ki, sosial şəbəkələrin inkişafına qədər şərhçi ilə əks əlaqə ümumiyyətlə yox idi. Lakin Youtube video hostinqinin, Twitter, Facebook, Instagram və s. sosial şəbəkələrin yayım əhatə dairəsinin və istifadəçilərinin genişliyi izləyicilərə idman re-

portajlarına şərh yazmaqla əks reaksiya verməyə imkan verir. (5, s. 82) Şərh idman jurnalistikasında “elitar” bir janr sayılır. Çünki bu janrdə şərhçi idman hadisəsini müstəqil təhlil edə bilmək səlahiyyətinə malik olur. Dinləyici və ya tamaşaçı şərhçini səriştəli şəxs kimi, hər hansısa bir idman sahəsi üzrə püxtələşmiş mütəxəssis olaraq qəbul edir. Həmçinin, idman reportajlarında təqdim olunan şərh nadir janrlardandır ki, tərkibində həm informasiyanın çatdırılmasını, həm təhlilin aparılmasını, həm də qiymətləndirməni nəzərdə tutur. “İddia etmək olar ki, bu cür funksionallığın bütün dəstinin həyata keçirilməsi idman jurnalistikası təcrübəsində şərhin reportaj adlanmasına və hər üç ənənəvi janr qrupunu praktiki olaraq birləşdirən yaradıcı fəaliyyət növünə nümunə olmasına gətirib çıxarır” (2, s. 381). Ona görə də, şərhçi məlumatı çatdırdıqda yalnız fakta söykənərək - dürüst, bir mütəxəssis kimi təhlil etdikdə hadisələrə hərtərəfli yanaşaraq – obyektiv, qiymətləndirməni nəzərdə tutan çıxışlar etdikdə isə sırf şəxsi mövqeyinə söykəndiyindən - vicdanlı olmalıdır.

Şərhçilik, şərh etdiyi sahəni mükəmməl bilən, peşəkar fəaliyyəti ilə cəmiyyətdə müəyyən söz sahibi olan, arqumentli danışa bilən, gözəl üsluba malik jurnalistlər tərəfindən edilir. Bir çox ölkələrin idman teleradio kanallarında idman şərhçiləri, əksər hallarda, hər hansısa bir idman növündə ixtisaslaşırlar. Bu onlara həmin sahədə mükəmməlləşməyə, geniş informasiya bazasına malik olmağa, düzgün fikir formalaşdırıb, onu sərbəst və səlisl formada ifadə etməyə imkan yaradır.

Şərhçilər auditoriyanı hadisələrin gedişatı ilə bağlı təhlillərin obyektivliyinə, qiymətləndirmələrinin isə vicdanlı olmasına məntiq, arqument və materiala qarşı müəyyən bir məsafəli münasibətləri ilə inandırmağıdır. Belə ki, materiala məsafəli münasibət – obyektivliyin və qərəzsizliyin göstəricisidir. Şərhçinin arqumentli təhlili üçün o, şərh etdiyi idman növünün tarixi və nəzəri tərəflərini yaxşı bilməli, öz mövqeyini ifadə etdikdə isə əks mövqələrin də ola biləcəyini nəzərə almalıdır. Televiziya şərhçisi öz nitqində hadisələrin səbəb-nəticə əlaqələrini açıqlamaqla bərabər, tamaşaçılara onların görə bilmədiklərini, kadr arxasında qalanları da danışa bilər.

Beləliklə, idman şərhçisinə verilən tələblər aşağıdakılardır:

1. *Şərh etdiyi idman növünə marağının olması və bu istiqamətdə kifayət qədər məlumatlılığı.* İdman növünə olan maraq jurnalisti onu mütəmadi izləməyə həvəsləndirir. Nəticədə, o, idmanın tarixini, bu gününü və mütəmadi hadisələri izlədiyinə görə, hətta gələcək proqnozları da verə bilər.
2. *Yaxşı yaddaşa malik olmaq.* Şərhçinin mükəmməl yaddaşı ona lazım olan informasiyanı lazım olan vaxtda yadına salıb deməsi üçün önəmlidir.
3. *Şərh etdiyi dili yaxşı bilmək və səlist nitqə sahib olmaq.* Nitq fikrin dil vasitəsi ilə ifadəsi olduğundan, ilk növbədə mükəmməl fikir formalaşdırmaq, yəni müəyyən biliklərə, təhlil etmək qabiliyyətinə malik olmaq, sonra isə yaranmış fikri uyğun sözlərlə ifadə etmək bacarığına malik olmaq lazımdır. Bunun üçün isə fikirlərə uyğun dil - söz bazasına malik olunmalı, sözlər arasında isə uyğun əlaqə qurulmalıdır. Fikrin dərinliyi və fikrə uyğun sözlərin və düzgün qrammatik əlaqələrin seçilməsi səlist nitqin yaranması ilə nəticələnir.
4. *Efir üçün gözəl səs tonu.* İdman reportajlarında şərh kifayət qədər davamlı proses olduğundan şərhçinin səsi yorucu olmamalı, həmçinin yuxu da gətirməməlidir.
5. *İmprovizə qabiliyyəti.* Yaxşı improvizə qabiliyyəti adı şərhçini yaxşı şərhçidən ayıran keyfiyyətlərdən biridir. O şərtlə ki, improvizə adekvat çərçivədə olsun və mövzudan çox yayınmasın. Şərhçi çıxışına hazırlaşan zaman köməkçi mətn hazırlasa da onun çıxışının böyük faizini improvizə, az faizini isə qabaqcadan hazırlanmış mətn təşkil edir. Həmin mətni də o oxumur, yeri gəldikdə, sərbəst ifadə edir.

Ümumiyyətlə, idman şərhçiləri bir başa efirdə işləyən nadir televiziya işçilərindəndirlər və ona görə də, televiziya işləmək üçün önəmli olan bütün keyfiyyətləri əhatə edirlər. Şərhçilik talant deyil, daha çox bacarıq və ya vərdişdir. Bu vərdişlik isə illərlə deyil, mütəmadiyyətlə yaranır.

İdman şərhçilərinin təhlili deməyə əsas verir ki, idman növündən asılı olaraq bu janrın dərinlik keyfiyyəti də dəyişir. O idman növlərində ki, hərəkətlər çox sürətlə dəyişir (boks, futbol və s.) şərh, əsasən cari hadisələrlə, yəni idmançıların hərəkətləri ilə bağlı olur. Bu tip şərhlər dərinliyi ilə seçilmir və demək olar ki, əlavə informasiyalara az yer verilir. Lakin monoton, yeknəsək və sərt hərəkət dəyişikliyi az müşahidə olunan idman növlərində (velosiped yürüşü, marafon qaçışı və s.) isə şərhçi “boşluğu doldurmaq” üçün çoxlu ikinci dərəcəli informasiyalar verməli olur, detallara varır. Məsələn, əvvəlki yarışların nəticələri, idmançıların həyatından və ya fəaliyyəti ilə bağlı önəmli hesab edilən olaylar, son müsahibələrdən alınmış maraqlı faktlar və s. ikinci dərəcəli informasiya kimi qiymətləndirilə bilər. Nəticədə, bu tip şərh prosesi daha dərin alınır. Beləliklə, birinci halda şərh dinamikliyi ilə, ikinci halda isə informativliyi ilə seçilərək dinləyiciləri cəlb edir və hətta bu “elitar janr” sayəsində idman növünə olan auditoriya marağının artmasına da səbəb olur.

İdman şərhçisinin bir neçə forması müşahidə olunur:

- tək şərhçi;
- bir neçə şərhçi;
- şərhçi və qonağı.

Yarışın şərhçi bir jurnalist tərəfindən aparılırsa, o şərhçinin monoloqu üstündə qurulur. Monoloq müəllifi məzmunu uyğun fikrini sərbəst akt qaydasında qurur. Dinləyicinin və ya tamaşaçının uzun müddət diqqətini saxlamaq istiqamətində bütün məsuliyyətin bir nəfərin üzərinə düşməsi və studiadan edilən şərhə əks əlaqənin olmaması bu şərh formasının əsas mürəkkəbliyidir.

Bu mənada şərh bir neçə nəfər tərəfində edilirsə (adətən 2 və ya 3 şərhçi) şərhçilər bir-birlərini tamamlayır və nitq söhbət forması üstündə qurulur. Bu şərh formasının əsas mürəkkəbliyi şərhçilərin bir-birləri ilə dil tapa bilmədiklərində meydana gəlir. Belə olduqda, onlar öz mübahisələri ilə dinləyiciləri əsas olay hesab edilən yarışdan da yayındıra bilərlər. Şərhçilər isə öz nitqləri ilə diqqəti özlərinə cəlb etməməli, idmandan və idmançılardan

önə keçməməli, hər zaman fonda olmağı bacarmalıdırlar.

Şərh prosesinin daha əsaslı, mükəmməl və maraqlı olması üçün şərhçi ilə bərabər efirə idmançı qonaq (qonaqlar) da dəvət oluna bilər. Həmin idmançı şərh edilən idman növü üzrə ixtisaslaşdığına görə meydana baş verənləri daha əsaslı təhlil edə bilər.

Beləliklə, idman şərh müasir elektron KİV-də ən aktual janrlardan biridir və elektron KİV-in inkişafı bu janrın da təkmilləşməsinə səbəb olub. İdman janrının elitarlığı isə şərhçinin üzərinə düşən geniş səlahiyyətlərdən irəli gəlir. Səlahiyyətlərin genişliyinin səbəbi idman şərhçisinin idman mütəxəssisi kimi qəbul olunması ilə bağlıdır. Deməli, idman şərh mütəxəssis-jurnalistin idman hadisələrinə dair təhlilinin, baxışının və qiymətinin təcəssümüdür.

ƏDƏBİYYAT

1. Алексеев К.А., Ильченко С.Н. *Основы спортивной журналистики*. Учеб. пособие для студентов вузов. М.: Издательство «Аспект Пресс», 2016, 240с.
2. Алексеев К.А., Ильченко С.Н. *Спортивная журналистика*. учебник для магистров. М. : Издательство Юрайт, 2014. 427 с.
3. Колесниченко А.В. *Настольная книга журналиста*. Москва: Издательство Аспект Пресс, 2013, 334 с.
4. Краюхин Д.А. *Особенности спортивного дискурса*. Выпускная квалификационная работа, Челябинск, 2017, 50 с.
5. Зиянгиров Э.К. *Семантические и функционально-стилистические параметры спортивного дискурса*. Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук, Уфа, 2017, 199 с.

ЭЛИТАРНЫЙ ЖАНР СПОРТИВНОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ – КОММЕНТАРИЙ

М.Н. Монсумова

Азербайджанская Государственная Академия Физической Культуры и Спорта
Кафедры Спортивный менеджмент и коммуникации
mehriban_monsumova@sport.edu.az

Аннотация. Одна из наименее изученных областей спортивной журналистики - спортивные комментарии. Тем не менее, комментарий - один из наиболее широко используемых и любимых жанров в спортивной журналистике. Спортивный комментарий в основном используется внутри других жанров. Этот аналитический жанр различается в зависимости от стадии развития, средств массовой информации, а

также вида спорта и имеет свои особенности. В нашей статье анализируются комментарии в электронных СМИ и выделяются типы комментариев, структура и особенности комментирования.

Ключевые слова: спортивный комментарий, жанр, комментатор, телевидение, радио.

ELITE GENRE OF SPORTS JOURNALISM – COMMENTARY**M.N. Monsumova***Azerbaijan State Academy of Physical Education and Sport*

Department of Sports Management and Communication

mehriban_monsumova@sport.edu.az

Annotation. One of the least studied areas of sports journalism is sports commentary. Nonetheless, commentary is one of the most widely used and loved genres in sports journalism. Sports commentary is mainly used within other genres. This analytical genre differs depending on the stage of development, the media, as well as the type of sport and has

its own characteristics. Our article analyzes comments in electronic media and highlights the types of comments, structure and features of commenting.

Keywords: *sports commentary, genre, commentator, television, radio.*